

Lychnari

Verkenningen in het Griekenland van nu

Zomer 2024 - nummer 2
Losse nummers € 14,99
www.lychnari.nl

Wie redt Ermoúpoli?

Wijnstokbladsigaartjes

Reuzenbeelden in de Pindos

De groene kant van Andros

**Thessaloniki en zijn
oudste moskee**

**Éyina, voor meer
dan een dagtocht**

Cyprus
50 jaar schizo
Nicosia

CRIS

Lychnari verschijnt vier maal per jaar en wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting Adamantios Korais, gevestigd in Amsterdam. In deze Stichting werken samen: de opleiding Nieuwgrieks van de Universiteit van Amsterdam, het Nederlands Genootschap voor Nieuwgriekse Studies, het Griekenlandcentrum van de Universiteit Gent en andere Griekenlanddeskundigen. De Stichting benoemt de redactie, die verder onafhankelijk is, en besteedt de feitelijke uitgeverswerkzaamheden en de abonnementsadministratie uit aan Bureau Boudewijn Boer. Meer over *Lychnari* en over de Stichting Adamantios Korais en haar naamgever is te vinden op www.lychnari.nl.

Verantwoordelijkheid

De artikelen geven opvattingen weer van de auteurs en niet noodzakelijkerwijs van de redactie. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of veeleelvoudigd. De uitgever heeft geprobeerd van alle afbeeldingen de rechthebbenden te achterhalen en in te lichten. In geval de vermelding van eigenaar of copyright desondanks onjuist of onvolledig is, wordt de eventuele rechthebbende verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Redactie

Patrick Gouw, Inge Manousakis-
Van Bommel, Wim Oudshoorn,
Marietje Wennekendonk.

Kaartwerk

UvA-Kaartenmakers

Vormgeving, opmaak, uitgave en advertenties

Bureau Boudewijn Boer, De Berchein 5,
8702 CX Bolsward, +31(0)6 25 485 318,
bureau@boudewijnboer.nl
www.lychnari.nl

Redactieadres

Marietje Wennekendonk, Oostzijde 260,
1508 ES Zaandam, +31(0)6 27 472 428,
marietje.wennekendonk@attica.nl

Drukwerk

Grafistar

Verspreiding

Vogelaar

Abonnementen

Nieuwe abonnementen kunnen aangemeld worden via www.lychnari.nl. Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij 1 maand voor vervaldatum schriftelijk of per e-mail bericht van opzegging is ontvangen. Het abonnementsgeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Abonnementenadministratie: Boudewijn Boer, +31(0)6 25 485 318, bureau@boudewijnboer.nl
Abonnementsprijs per jaar (4 edities):
Nederland: € 59,95; overige landen: € 69,90. Losse nummers: € 14,99; inclusief btw, administratie- en verzendkosten
Nederland: € 19,62; overige landen € 25,99.

ISSN 0921-3597

Omslag

Street art geïnspireerd op hereniging van Cyprus, zie pagina 4 en verder

Lychnari

Inhoud Περιεχόμενο

Verkenningen in het Griekenland van nu

4 Bespiegelingen langs de bufferzone

Cyprus wordt sinds 1974 verdeeld door de VN-bufferzone. **Patrick Gouw** bezoekt het niemandsland in Nicosia en beschrijft de tragische absurditeit van een versteend conflict.

12 De poëtische beelden van Papayannis

Een ooit in een galerie gekocht beeldje bracht **Mariëtta van Attekum** naar het naar de beeldhouwer vernoemde museum in zijn geboortedorp. Ze raakte diep onder de indruk van het werk van deze bevlogen kunstenaar.

18 Hier Thessaloniki | De Chamzà Bey moskee

Tasos Papadópoulos neemt ons mee door de woelige geschiedenis van Thessaloniki's oudste moskee.

23 Reacties | Er blijken nog meer Nederlandse

vertalingen te zijn van Vasilíkos, schrijven **Ineke van Wijhe** en **Hero Hokwerda** | De bespreking van Hipparchia van Barbara Stok trof **René Sewuster**, hij legt uit waarom.

25 Een verborgen rijkdom aan erfgoed

In het Noord-Griekse stadje Siátista is een aantal van de rijke herenhuizen gerestaureerd en voor het publiek geopend. **Hans Verheij** bracht er een bezoek.

30 Herenhuizen in gevaar | Veel van de statige

herenhuizen op Syros staan leeg en dreigen in te storten of hebben dat lot al niet meer kunnen ontgaan. **Lienke en Anke van Nugteren** maken zich zorgen, maar er zijn lichtpuntjes.

35 Éyina – poort naar de Egeïsche Zee

Het voelt bijna als een buitenwijk van Athene, zo dichtbij is het eiland Éyina, dat behalve over een prachtige antieke tempel ook beschikt over een rijkdom aan pistachebomen. **Wyske Roodbergen** bracht er aangename dagen door.

40 Dodelijke schoonheid | Prachtig van uiterlijk

zijn ze vaak, maar veel planten bevatten giftige stoffen die zelfs dodelijk kunnen zijn. **Douwe Laansma** leidt ons langs een aantal.

46 Hoe ik gered werd door Lychnari

Een leven lang leren geldt als een noodzaak voor veel beroepen, maar dat formeel erkend krijgen valt niet mee. **Marietje Wennekendonk** voerde dit tijdschrift op en dat hielp.

48 Per openbaar vervoer naar Andros

Wim Oudshoorn beloofde u te schrijven over zijn bezoek aan de Botanische Tuin van Andros en hij toog er ditmaal heen per ov. Heel goed te doen.

52 Uit de Griekse keuken | Ter viering van een

hereniging: **Sarmadákia** | **Vicky Christidou** schrijft over de traditie in haar familie van samen *dolmades* maken, als de druivenbladeren weer aan de wijnstokken verschijnen.

54 Matiës | Zoende Alexander met

Hefaisteion? | Over de Netflix-serie *Alexander*, *The making of God* was in Griekenland veel te doen. Historicus **Ángelos Chaniotis** duidt de ophef. | **De kwelgeesten van het noorden** | Met de komst van een nieuwe president in Noord-Macedonië lijken de Prespa-akkoorden weer op losse schroeven te komen staan, toont **Kostas Iordanidis** | **De bakkersvrouw van Gavdos** | De toestroom van vluchtelingen op het piepkleine eilandje Gavdos is problematisch, vertelt de eigenares van de bakkerij aan **Nina Paschalidou** | **Wat is een períptero** | **Nikos Vatópoulos** treurt over het verdwijnen van de kiosk uit het straatbeeld.

58 Boeken | The little liar, Patrick Gouw | Signaleringen

60 Zomerconcerten 2024 | Er is ook dit jaar weer veel te beleven op muziekgebied in (openlucht) theaters verspreid door Griekenland. *Lychnari* zocht het voor u uit.

62 Een sleutel in Salonica | Tot haar verbazing kon

Kateljne de Vuyst de liederen op een cd die ze kocht vrij aardig verstaan, terwijl ze geen Grieks kende. Geen wonder, bleek, het waren Sefardische liederen in het Ladino. Ze maakte er studie van en schreef over het Joodse leven in Thessaloniki.

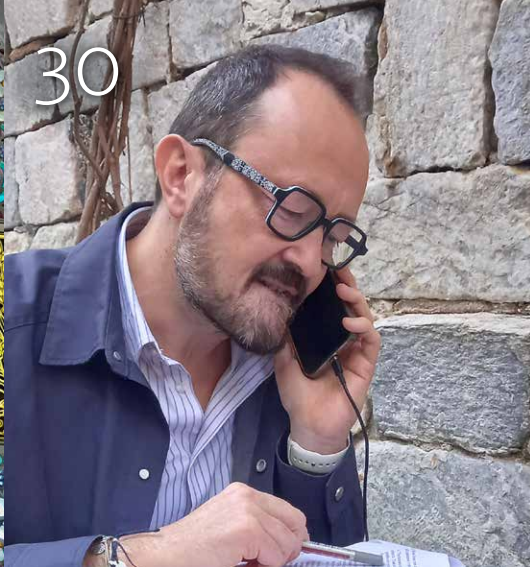
67 Agenda | In de zomermaanden zijn het vooral de activiteiten die in Griekenland worden geboden.

4

25

30

35

40

48

54

Monumenten

De Griekse archeologische dienst kijkt met Argus-ogen naar nieuwe bouwprojecten in stedelijke centra en legt de bouw stil als er antieke resten worden gevonden. De eindeloze vertragingen bij de aanleg van de metrolijnen in Athene en Thessaloniki hebben hiermee te maken. In contrast met deze bezorgde houding tegenover het antieke erfgoed staat de nonchalance van de Griekse overheid voor de jongere monumenten. Schrijnend voorbeeld daarvan is de verwaarlozing en mishandeling van de 19^e-eeuwse stadsvilla's in Thessaloniki waar in de vorige *Lychnari* Tasos Papadópoulos over berichtte. Ook in dit nummer aandacht voor de behandeling van monumenten. Archeologe Angelikí Kottaridi bracht in Siátista de restauratie van een van de fraaiste *archondiká* van de stad tot een briljant einde. Ze benadrukt het belang van historische gebouwen. Ze laten ons nadenken over onze identiteit en 'ze verkwikken onze ziel als een gedicht in steen.' Ook de eenvoudigste gebouwtjes kunnen gevoelens oproepen van vertrouwdeheid, veiligheid en continuïteit, zoals Nikos Vafópoulos betoogt in zijn column in de Matiá-rubriek, waarin hij treurt over de teloorgang van de elegante gele *períptera*, die spullen waren in nieuwsvoorziening en communicatie. Door de mobieltjes en *social media* verloren de kiosken hun bestaansrecht. Ook met de 19^e-eeuwse stadshuizen van Ermoúpoli is het treurig gesteld. Ze vervallen zonder dat iemand zich daar druk over lijkt te maken. Het opknappen kost kapitalen en subsidies worden mondjesmaat uitgedeeld. Toch is er hier een man die het niet langer kon aanzien dat de gedichten in steen een langzame dood sterven. Pavlos Chatzigrigoriou maakt zich al jaren sterk om het tij te keren. Er is nog een man die zich verzet tegen de geest van de tijd, de 82-jarige beeldhouwer Papayannis, zelf haast een monument. Hoog in de bergen van de Pindus bouwde hij zijn woud van reuzenbeelden met 'materialen met een geschiedenis', als een aanklacht tegen de kwalen waarmee wij leven. En we openen dit nummer met een verslag uit de 50-jarige bufferzone op Cyprus, een monument van gestolde geschiedenis. We wensen u een monumentale zomer!

De redactie

25

Metalen rasp uit het *archondikó tis Poulkos*

Lychnari | #2024-2 | 3

De poëtische beelden van Papayannis

In het Papayannismuseum in Ellinikó

Thuis op de schoorsteen

Bij ons op de schoorsteen staat een klein terracotta-beeldje waar we erg aan gehecht zijn. Het stelt een vrouw voor met een klein hoofdje en in haar borst een oventje met broden. Het is uitgesproken Grieks, zowel klassiek als modern en van een serene schoonheid. We hebben het al zeker twintig jaar. Gevonden bij een galerie in de Betuwe, tijdens een fietstocht. De maker is Theódoros Papayannis, een Griekse beeldhouwer, nu 82 jaar, die leeft en werkt in Athene.

MARIËTTA VAN ATTEKUM
FOTO'S: AUTEUR EN
BOB WENNEKENDONK

Een marmeren oog leidt de blik naar de toppen van de Tzoumerka

Zijn geboortedorp Ellinikó ligt in Ípiros, een kilometer of tien van Ioánnina, in de bergen. Daar is ook een museum gevestigd met zijn naam en zijn werk. We waren al lang van plan daar eens heen te gaan.

Het is lente. De afslag van de Nea Egnatia leidt langs bloemrijke bermen regelrecht de bergen en de stilte in. Al voordat je in het dorp aankomt wijzen een paar grote beelden langs de weg op Papayannis' aanwezigheid. Een marmeren oog leidt de blik naar de besneeuwde toppen van de Tzoumerka en het indrukwekkende landschap rondom. Een prieeltje ernaast nodigt uit tot buiten zijn. De brem bloeit geel en de tijd geurt. De Griekse berglucht is fris en verkwikkend, vogels zingen in de weidse stilte. We maken een korte rondgang langs de beelden die er staan. Sommige zijn van steen, andere van ijzer en het lijkt wel afvalmateriaal; een soort oermachine van verroest gietijzer. De inleiding tot het werk; de toon is gezet.

Het museum

In het centrum van het dorp staat de school op een grote grasbegroeide *avli*, met een expositie van beelden die tijdens een workshop van Papayannis gemaakt zijn door verschillende mensen. Het overheersende thema is de teloorgang van het milieu en de natuur. Een gekapte boom toont een betraand gezicht in terracotta met de tekst: 'Waarom hakken jullie me om? Waarom laten jullie me huilen? Geef ik jullie geen koelte, geen schaduw, geen vruchten? Houd ik niet de regen vast en de grond? Zien jullie de klimaatverandering niet? Bescherm mij!' Een metershoge ijzeren figuur spreidt zijn vleugels, die gemaakt zijn van motorzaagbladen. Een ijzeren herder in doorzichtige mantel hoedt zijn stenen schapen. Onder de grote oude plataan staat een bank. De kinderen die hier nog op school zitten – het zijn er nog maar vijf, tegen vroeger honderdvijftig – hebben een inspirerend schoolplein, met al deze beelden en zicht op de majestueuze bergen in de verte.

Op de bovenverdieping van de school is het museum gevestigd. Bij de entree, nog beneden, wordt je blik direct getroffen door een metershoge figuur, van hout en ijzer. Zijn doorzichtige vierkante hoofd met lange baard is minimaal aangeduid. Een lange sliertige witte mantel reikt tot op de grond. Een kruis in het midden. Bezwerend heft hij zijn armen omhoog. Een mythische reus. Wat is hij? Een figuur uit de prehistorie? Een heidens afgodsbeeld? Een totem uit de diepte van Afrika? Een bezwering van boze geesten? Op een of andere manier grijpt hij je meteen bij de strot.

De trap omhoog leidt langs een fotogalerie van dergelijke zeer hoge houten beelden met kleine hoofden – wat de indruk van hoogte nog versterkt. Ze zijn rijk bewerkt en hebben natuurlijke aardse kleuren. De gezichten zijn ernstig, streng, devoot. Ze kijken de toeschouwer niet aan, maar zijn in zichzelf besloten, als maskers. Papayannis noemt ze zelf zijn «φαντάσματα», zijn geesten. Waar komen deze oerbeelden vandaan? Welke ervaringen in iemands leven en geest leiden tot zulke grootse expressieve kunst?

Het eerste beeld op de bovenverdieping is er een van deze

Een van de beelden in de tuin van het museum

De beeldhouwer bij een van zijn werken

Er is weinig materiaal dat Papayannis niet gebruikt

Een zaal in het museum laat de oorspronkelijke functie zien van het gebouw, de school

serie. Het is gemaakt van verbrand hout van de Polytechnío, waarvan de rechtervleugel in 1991 afbrandde door moedwillige brandstichting. Een gebeurtenis die Papayannis erg heeft aangegrepen, waarschijnlijk ook door de echo's van de neergeslagen opstand in 1973. Zelf zegt hij erover: 'Met pijn in het hart heb ik het verbrande hout van de Polytechnio verzameld en er vogelverschrikkers van gemaakt, om het kwaad te verdrijven dat maar toeneemt om mij heen. Spoken die mij achtervolgen in de nacht en die mijn dromen bevolken.

Tekens van een werkelijkheid die mij deprimeert en uitput. Ik heb de zwarte uit mijn ziel willen bannen, die door allerlei brandstichters wordt aangewakkerd. Ik heb symbolen opgericht van het verval van een wereld die zichzelf te gronde richt en van een land dat geen toekomst lijkt te hebben. (...) Dit land doet mij pijn. Αυτός ο τόπος με πονάει.'
Athene, 1994

Opleiding

Geboren in 1942 groeide Papayannis op in Ellinikó, dit eenvoudige bergdorp, omringd door stenen, rotsen en besneeuwde bergtoppen. Oorlog, burgeroorlog, armoede. En de dorpeelingen die zich in het zweet werkten om een schamel bestaan uit de rotsen te krabben. 'Gelukkig hadden wij water', vertelt een oude vrouw mij. 'Dankzij dat konden we overleven.' Het is waar, overal in Ellinikó stroomt het water rijkelijk uit de grond. Bronnen, putten en drinkplaatsen voor de schapen. De bomen en akkers zijn lentegroen en dankzij het water viel er nog wel iets te verbouwen op de akkertjes. Papayannis ging naar de plaatselijke basisschool, dezelfde waarin nu zijn museum gevestigd is. Als jongetje van 12 hakte hij al beelden uit, die van groot talent getuigen. Op de foto staat hij er verlegen bij.

Op zijn achttiende vertrekt hij naar Athene. Daar studeert hij van 1960 tot 1965 op de kunstacademie bij de beroemde beeldhouwer Yannis Pappás. Hier krijgt hij een degelijke basis in de klassieke beeldhouwkunst. Heel veel tekenen, portretten, naakt naar model, architectonische vormen. Dat tekenen

Papayannis bij het beeld van een gastarbeider: 'je weet niet wat hij in zijn koffer heeft aan herinneringen'

De dakloze

is hij altijd blijven doen. In het museum zijn er vele voorbeelden van te zien. Hij maakt veel reizen, naar Kreta, Egypte, Klein-Azië, Istanbul, Europa, altijd met het potlood in de hand. Hij bestudeert de architectuur en de kunst van de oudheid en de kunst van het hele Mediterrane gebied. Sporen daarvan zullen later terugkomen in zijn werk.

In 1970 begint hij zijn academische carrière als assistent van Pappás aan de Atheense academie. Later in 1981 en '82 zal hij zijn studies nog voortzetten aan de *École Nationale Supérieure des Beaux Arts* in Parijs. Het is met name de moderne beeldhouwkunst die hij daar bestudeert.

Aan de Atheense academie blijft Papayannis 39 jaar lesgeven, tot zijn officiële pensioen in 2009. Intussen gaat hij onvermoeibaar door met produceren: tekeningen, portretten, bustes van beroemde staatslieden, schrijvers en dichters. Monumenten, medailles, munten. Installaties en vele, vele beelden. In een stijl die voortdurend evolueert, in communicatie met en gevoeligheid voor de wereld om hem heen, in een grote maatschappelijke betrokkenheid, hakkend, zingend, lassend, knedend, verbindend, steeds in die onmiddellijk herkenbare eigen stijl.

Materialen

Een van de ontroerende meer recente voorbeelden van die maatschappelijke betrokkenheid is het beeld van een dakloze, slapend op straat. Het bestaat uit een boomstam die omhuld wordt door een aluminium mantel, gemaakt van oude radiatoren. Wat dit beeld gemeen heeft met de oerbeelden uit het begin – en eigenlijk met bijna alle beelden – is de tegenstelling tussen binnen en buiten. Het zachte en het harde. Binnen de kwetsbaarheid en de kostbaarheid, gesymboliseerd door gouden medaillons, antieke symbolen, korenaren, en de mantel als een klassieke *chiton* ter bescherming daaromheen. Veelal is de binnenkant van verbrand hout als staander, daaromheen een veelvormig, meestal stalen staketsel als gehard gewaad. Spijkers als baardharen. Een ijzeren mannenfiguur met een lauwerkrans in zijn borst. Een vrouwenfiguur met van binnen een kastje met brood. Een grote mythische figuur in ijzeren mantel met een houten kop, die zingt en op de lyra speelt.

Er is een serie beelden van polyester die refereren aan de Griekse oudheid. Ze zijn meer dan vier meter hoog, rijk bewerkt, gekleurd en geglaazuurd. De vrouwen zijn lang en slank, de mannen rechthoekig in hun mantels, de hoofden summier aangeduid. De gebaren zijn theatraal, liturgisch, als in een klassiek drama of een Homerische dans. De meeste van deze beelden staan in Athene, één staat er in de hal van de school.

Er is weinig materiaal dat Papayannis niet gebruikt: steen, marmer, brons, hout en ijzer, klei, gips, polyester, en dan al het oude, tweedehands spul. 'Materialen met een geschiedenis', een intense recycling. Of misschien kun je het beter 'up-cycling' noemen. Knalpijpen, motorblokken, zagen, spijkers, blikjes, bekleding van autostoelen, zelfs hele in elkaar geperste auto's. Het is moeilijk voor te stellen hoe je van zulk op zichzelf lelijk materiaal zulke ontroerende en direct aansprekende vormen kunt maken. Het afval van de maatschappij verbonden met een mythisch bewustzijn. Het is duidelijk dat Papayannis in zijn jonge jaren eindeloos geëxperimenteerd heeft met talloze vormen en lijnenspel.

Zijn dorp

En altijd weer keert hij terug naar zijn dorp, waar hij nog steeds masterclasses geeft. Zijn museum beschouwt hij ook als een gift aan het dorp. 'Het is hún museum.'

De school wordt geëerd als een broedplaats voor de cultuur. De anonieme dorpsonderwijzer krijgt een buste. Een hele schoolklas wordt neergezet. Er is een grote hoeveelheid klassieke bustes, gebeeldhouwde koppen: van zijn vader en moeder, van bekenden uit het dorp, van oude onderwijzers en weldoeners voor het dorp, die met dezelfde toewijding worden uitgebeeld als Venizelos, Kavafis en Seferis. Vele dichters en schrijvers, grote staatslieden sieren de zalen. Een modern beeld van ijzerdraad toont 'de Ipirotische intellectueel'.

Het museum is ook een monument voor het dorp, een eerbetoon aan zijn afkomst, in al zijn armoede en grootsheid. Een streek waar de oorlog en burgeroorlog overheen raasden,

waar daarna vele mannen vertrokken naar het buitenland om geld te verdienen en de vrouwen met een baby op de rug en een spintol in de hand de boel draaiende hielden. Een van de grotere installaties in het museum toont drie metershoge *ρόκες με αδράχτια* (spinrokken met spintollen), eerbetoon aan de 'Ipirotische moeders'.

Hij toont de beelden uit zijn jeugd, die op zijn netvlies staan, de bezigheden van de dorpelingen. Kleine beeldjes van klei: menselijke figuurtjes die ploegen, dorsen, melken, brood bakken, spinnen, weeklagen. Het is een grote eredienst aan de eeuwenoude dorpscultuur.

Een hele zaal is gewijd aan het brood. Het kleine broodvrouwtje op onze schoorsteen heeft haar thuis gevonden. 'Het brood is het meest kostbare en heilige voor de mens', zegt Papayannis. Een installatie toont een reusachtige houten figuur, een gouden korenaar in het hart, geplaatst voor vier zakken met meel. Daarvóór op de grond de heilige broden. Papayannis: 'Misschien is het een godheid, die de oogst beschermt. Of misschien is het de geest van de verhongering.' Verderop hangt de oven, η γάστρα, waar het brood in gebakken werd. 'Onderaan de hoek met de kolen en binnenin de bakvormen met de broden, waar we altijd verlangend op wachtten tot ze uit het vuur kwamen.' In die tijden van honger was de waarde van het brood beter voelbaar dan nu. Papayannis vertelt ergens dat zij als kinderen gewoon waren 'te zweren op het brood'. Het contrast met het moderne stadsleven, de vervuiling en de verspilling kan niet groter. Het is goed voor te stellen hoe Papayannis lijdt onder de milieuvervuiling en daar uitdrukking aan wil geven.

De weg het dorp uit naar boven, die naar een prachtig kloos-

Een hele zaal is gewijd aan brood

Ipirotische moeders

Als uit stenen gegroeide beelden

ter leidt, is geflankeerd met stenen en beelden. Het is de moeite waard die beeldenweg lopend te ondergaan. De natuurlijke stenen die hier als *menhirs* langs de weg staan zijn zelf al bijna beelden. Je kunt je steeds beter voorstellen, hoe Papayannis hier als jongetje geleefd heeft, tussen al deze bijzondere stenen, en er van alles in zag. Later heeft hij met minimale middelen de natuurlijke expressie van de steen versterkt. Aan sommige is amper iets gedaan. Als uit stenen gegroeide beelden.

Ook beelden van andere kunstenaars vinden hier hun plaats, producten van de workshops die Papayannis hier geeft. Vele daarvan refereren aan de milieuproblematiek en zijn in hun schoonheid en landschappelijkheid meteen een afvalbak voor blikjes en plastic flesjes. Een welsprekender commentaar op de vervuiling is nauwelijks denkbaar. 🗑️